

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Occidentalismes, of beeldvormingen over het Westen

De beeldvorming in het Midden-Oosten over het Westen wordt, net als de beeldvorming in Europa over de Arabische wereld, mede gevoed door ideologie. In Egypte, waar verschillende maatschappelijke stromingen elkaar bestrijden, bestaat geen eenduidig beeld over het Westen. Islamisten beschouwen het Westen als een oervijand, liberale kranten en intellectuelen achten het Westen wel verenigbaar met de islam.

---

door *Robbert Woltering*

De auteur is universitair docent aan de vakgroep Arabische en islamitische studiën van de Universiteit van Amsterdam. Hij promoveerde in Leiden op een onderzoek naar hedendaagse Arabische beeldvorming over 'het Westen'. Eind 2010 verschijnt van zijn hand het boek *Occidentalisms in the Arab World. Ideologies and images of the West in the Egyptian media*.

SINDE HET EINDE VAN DE KOUDE OORLOG is sprake van een gestaag groeiende interesse in de beeldvorming over het begrip 'het Westen'. Niet alleen in het Westen zelf, maar ook daarbuiten bestaat dit begrip als een alomtegenwoordige verwijzing naar iets wat machtig maar ook diffuus is. Tegelijk met de discussie over het Westen is langzamerhand ook een onderzoeksgebied ontstaan dat zich bezighoudt met de bestudering van de betekenissen die worden gegeven aan het begrip 'het Westen'. Bestudering van 'beeldvorming van het Westen' of occidentalisme heeft zich gericht op verschillende tijden en plaatsen. In deze bijdrage zal occidentalisme in de hedendaagse Arabische wereld, in het bijzonder Egypte, centraal staan.

SAIDS *Orientalism*

De term occidentalisme roept onmiddellijk het bekendere begrip oriëntalisme op, evenals de vader van dit begrip, de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said (1935-2003). Said betoogde dat de westerse beeldvorming over 'de Oriënt' grotendeels was gebaseerd op ideaal- en contrastbeelden van de ontwikkelde, rationele, ondernemende mens in het christelijk-Europese Westen, tegenover de dromerige, flegmatische en passieve inboorling van de rijkelijk vaag omgrensde Oriënt. Said deconstrueerde wat hij het oriëntalistische discours noemde, in die mate dat zijn conclusie luidde dat 'de Oriënt' in wezen niet meer was dan een Europese constructie van de ideale Ander, een stereotype beeld dat de koloniale machtsverhoudingen legitimeerde. De vraag is uiteraard of er ook gesproken kan worden van een gelijksoortig discours over het Westen, waarin het Westen de rol van de stereotype Ander toebedeeld krijgt. Said was oorspronkelijk van mening dat er van een occidentalistische tegenhanger geen sprake kon zijn: 'No one is likely to imagine a field symmetrical to Orientalism called Occidentalism.'¹ Later is hij hierop teruggekomen, toen hij inzag dat ook het begrip 'Westen' een 'ideologische fictie' was, dat zo veel mogelijk vermeden moest worden.²

De reden waarom Said aanvankelijk zo sceptisch stond tegenover occidentalisme, was gelegen in het feit dat machtsverhoudingen een cruciaal ingrediënt vormden (en vormen) van het oriëntalisme. De Europese politiek-economische dominantie over de Oriënt en de daarmee gepaard gaande fysieke aanwezigheid van Europeanen in die Oriënt maakten het mogelijk dat er een dominant discours ontstond over de Oriënt waaraan de oosterling zelf geen deel had, en waarop hij ook geen invloed kon uitoefenen. Zolang er geen sprake is van een omdraaiing van de machtsverhoudingen, kon er dus ook geen bijbehorend occidentalisme ontstaan. Said is bekritiseerd voor deze al te simpele redenering, die ironisch genoeg de Oriënt veroordeelt tot een passieve rol. Nieuwe onderzoeken naar beeldvorming en naar processen van identiteits- en alteriteitsvorming zoeken juist naar universeel geldige processen, waarin weliswaar machtsverhoudingen een centrale rol blijven spelen, maar waarin iedereen wordt geacht de macht tot beeldvorming te bezitten.

HET WESTEN ALS SPLIJTZWAM

Sinds het eind van de Koude Oorlog staat de betekenis van het begrip Westen ter discussie. Niet langer kan het Westen primair worden gedefinieerd als de vrije, kapitalistische wereld, om de eenvoudige reden dat daarmee

onvoldoende afbakening wordt gerealiseerd. De vrije markt regeert inmiddels ook in Rusland. Het spook van het communisme waart alleen nog rond

In de Arabische wereld wordt het Westen steeds minder als kapitalistisch machtsblok en steeds meer als culturele regio besproken

in Noord-Korea en Cuba, en dat is niet genoeg om het Westen tegen te definiëren. Wereldwijd wordt het Westen meer en meer als cultuurstelsel gezien, als een beschaving. Ook in de Arabische wereld wordt uit onderzoek naar begripsvorming over het Westen in de media duidelijk dat vanaf het begin van de jaren negentig het Westen steeds minder

als kapitalistisch machtsblok, en steeds meer als culturele regio wordt besproken.

Deze ontwikkeling is vooral te koppelen aan de opkomst van een religieus-conservatief discours, dat de islam als moreel ijkpunt voor zowel de burger als de staat beschouwt. Deze veelvormige islamistische hoek heeft een lange traditie in het schetsen van het Westen als vijand van de islam. Toen Willy Claes, de toenmalige secretaris-generaal van de NAVO, in februari 1995 opmerkte dat de militante islam mogelijk een nog groter gevaar was dan het communisme was geweest, ging dit in de Arabische wereld niet onopgemerkt voorbij. In Egyptische media waren het vooral de islamistische kranten die hierin het bewijs zagen van het anti-islamitische karakter van de NAVO en het Westen. Ook als we kijken naar het verzameld werk van Muhammad al-'Imara, een prominente islamistische intellectueel uit Egypte, zien we dat vijandbeeld veel terugkomen. Imara schrijft columns in diverse grote Egyptische kranten, is regelmatig op televisie en publiceert met grote regelmaat boeken die veelal gaan over de islam in relatie tot de moderne wereld. Imara betoogt dat het Westen in essentie onderdrukkend is. Al vóór de komst van islam, schrijft Imara, werden de mensen in het Midden-Oosten onderdrukt door 'westerse imperialisten', zoals Alexander de Grote, de Romeinen en de Byzantijnen. De islam bevrijdde het Midden-Oosten van deze onderdrukkers en sindsdien heeft het Westen een hekel aan de islam. Volgens Imara is er een soort 'eeuwig Westen', dat altijd al bestond en kwaadaardig was. Het Westen is bij Imara meer dan een ervijand, het is een oervijand. Het hier geschetste dichotome wereldbeeld heeft zijn aanhangers niet alleen in islamistische hoek. In wezen is het niet meer dan het spiegelbeeld van een gelijksoortig wereldbeeld dat door velen in Europa en de Verenigde Staten wordt gehuldigd: het Westen en de islam zijn verwickeld in een al veertien eeuwen durende strijd waarin de volgelingen van Mohammed elke 'ongelovige' het mes op de keel zetten.

Zo stellig als Imara en andere islamisten zijn over de onverenigbaarheid van het Westen met de islam, zo stellig zijn ook Arabische liberalen over het tegendeel hiervan. Liberale kranten en intellectuelen in Egypte beginnen echter met een achterstand. Het is een feit dat westerse grootmachten in de afgelopen jaren militaire aanvallen hebben uitgevoerd op diverse islamitische landen, en daarnaast cruciale militaire, economische en politieke ondersteuning bieden aan Israël. Ook liberalen wijzen de Israëlische bezettingspolitiek af, en achten het nodig dat aan de relevante resoluties van de VN- Veiligheidsraad gevolg wordt gegeven. Voor diegenen die een westers vijandbeeld hanteren passen deze westerse beleidsfeiten prima in het ingezette betoog. Liberalen hebben echter de boodschap dat Egypte en de Arabische wereld zich niet voor de westerse wereld moeten afsluiten, maar juist aansluiting moeten zoeken. Om het onwenselijke beleid te kunnen verenigen met de boodschap dat het Westen niet de vijand is, wordt het betreffende beleid voorgesteld als een afwijking van de ware westerse politieke en culturele idealen. Een hedendaagse Egyptische liberaal die in dit kader is onderzocht, is de journalist en schrijver Rida Hilal. Hilal schreef diverse boeken waarin hij zijn woede uitspreekt over het Amerikaanse buitenlandse beleid. Naast die woede, voornamelijk met betrekking tot Israël en Irak, wordt echter ook teleurstelling getoond. Volgens Hilal mag van de Verenigde Staten een veel rechtvaardiger beleid verwacht worden, juist omdat Amerika in essentie een democratisch, vrijheidslievend land is, waar de mensen een sterk rechtvaardigheidsgevoel hebben. Het betreunde beleid wordt dan ook voorgesteld als een afwijking van het authentieke Amerikaanse ideaal, niet als een bevestiging van de in de VS geldende waarden. Een citaat over het Israëliësch-Palestijns conflict kan dit illustreren: volgens Hilal is het enige wat nodig is om deze crisis op te lossen 'dat Amerika de Amerikaanse waarden zou eren, in het bijzonder de waarde van democratie'.³

De voorgaande uiteenzetting toont een fundamenteel meningsverschil over de duiding van het Westen. Die kloof is symptomatisch voor het occidentalisme in de Arabische wereld, waar de betekenisgeving aan het Westen ten diepste ideologisch is gekleurd. Daarin is de Arabische wereld overigens niet uniek. Al eerder werd aangetoond dat een dergelijke instrumentalisatie van occidentalisme ook in China heeft plaatsgevonden. Xiaomei Chen analyseerde het Chinese overheidsdiscours van de jaren tachtig, en liet zien hoe dit discours het Westen heel consequent afschilderde als corrupt, verzwakt en parasiterend. Tegelijkertijd toonde ze aan dat er een tegendiscours bestond, waarin het Westen werd afgeschilderd als beloofd land vol gelukkige mensen, rechtvaardigheid en welzijn. In beide gevallen, betoogde Chen, ging het er de 'beeldvormers' niet om het publiek te informeren over de westerse wereld, maar diende het occidentalisme veel-

eer een propagandistisch, ideologisch doel. Hetzelfde zien we terug in de Arabische wereld. Dat de beeldvorming over het Westen een ideologisch doel dient, betekent ook dat die beeldvorming verandert, al naar gelang de ideologie verandert, of dat een bepaalde beeldvorming sterker dan wel zwakker wordt naarmate de ideologie waarmee het verbonden is, er meer of juist minder in slaagt het publieke debat te overheersen.

TUSSEN OCCIDENTALISME EN ORIËNTALISME

In vergelijking met het onderzoek dat in de afgelopen decennia is gedaan naar de beeldvorming over 'de Oriënt' (of: de islam, de Arabier) staat het onderzoek naar beeldvorming over het Westen nog in de kinderschoenen. De relatief weinige onderzoeksresultaten geven echter wel duidelijk aan dat van een zekere parallellie sprake is. Zoals er een stereotyperend discours bestaat over de islam, dat lijnrecht tegenover een ideaal-Westen wordt geplaatst, zo bestaat er ook een stereotyperend discours dat het Westen typeert als het fotonegatief van een sublieme islam. In beide gevallen treffen we de extremere uitingen van dit dichotome denken aan in populistische kringen, en veelal in discourses waarin wordt gewaarschuwd tegen de te-

loorgang van de eigen identiteit. Zo zien we enerzijds dat de angst voor de islam in Nederland en elders in Europa vaak verbonden wordt met de constatering dat 'het Westen' bezig is met een grote uitverkoop van de eigen beschaving (denk aan het alarmistisch werk van mensen als Bat Yeor, Hans Jansen, Pim Fortuyn en Geert Wilders). Anderzijds zien

Het zuivere zelfbeeld dat zowel het Midden-Oosten als Europa zich wenst, toont zich slechts in het negatief van de gestereotypeerde 'vijand'

we dit gespiegeld in de bewering van islamisten dat de islam niet alleen door het Westen wordt aangevallen, maar ook van binnenuit wordt gecorrumpeerd. De conclusie is in beide gevallen dat het zuivere zelfbeeld dat men zich wenst in de werkelijkheid niet aanwijsbaar is, maar zich slechts toont in het negatief van de gestereotypeerde 'vijand'. Beide antipathische discourses benadrukken ook het principiële punt dat de vijandschap van de ander een gevolg is van diens aard, en niet verklaard kan worden uit concrete gebeurtenissen uit de moderne geschiedenis. Als voorbeeld kan hier worden gewezen op het werk van de eerbiedwaardige, maar ook omstreden oriëntalist Bernard Lewis. Lewis beweerde in een veel geciteerd artikel uit 1990 dat 'moslimwoede' jegens het Westen toch echt niet te maken heeft met concrete zaken zoals de Europese koloniale geschiedenis, of met Ame-

rikaanse steun aan Israël, maar veeleer met ‘iets in de religieuze cultuur van de islam’.⁴ Wat dat ‘iets’ was, legde hij niet uit, behalve dat het van heel diep kwam. Een gelijksoortige suggestie die we in het islamistische discours tegenkomen is dat concrete daden en gebeurtenissen, zoals de aanslagen van 11 september 2001 in New York en Washington, 11 maart 2004 in Madrid of 7 juli 2005 in Londen, niet kunnen worden aangewezen als oorzaak van anti-islamitisch sentiment in Westerse samenlevingen. Het eerdergenoemd betoog van Muhammad Imara, dat westerse vijandschap jegens de Oriënt terugvoert tot de tijd van Alexander de Grote, is onderdeel van een breder argument dat het Westen een inherente onvereenigbaarheid met de islam (of met eerlijkheid, vrijheid en het goede) aanwrijft.

Hoewel een antipathisch discours (of deze nu tegen het Westen of tegen de islam is gericht) de neiging heeft zijn eigen dynamiek te ontwikkelen, en daarmee de werkelijkheid op gemanipuleerde wijze tot zich neemt, zou het toch wel erg onverstandig zijn te beweren dat historische gebeurtenissen (kolonialisme, terreuraanslagen) en hedendaagse politieke feiten (Israëlische bezettingspolitiek en NAVO-acties in de islamitische wereld) in wezen niet relevant zijn voor de wederzijdse beeldvorming. Die feiten spelen juist een prominente rol in de publieke discussies, omdat over de betekenis van die feiten wordt getwist. Het idee dat de ‘moslimwoede’ tegen het Westen *sui generis* is, en het idee dat de westerse ‘islamofobie’ vanuit de westerse essentie voortkomt, zijn duidelijk aan elkaar verwant. Deze gedachten staan zelf beide in dienst van de ideologisch geladen ambitie om een heldere dichotomie te construeren tussen een volmaakt onschuldig zelf en een hopeloos vijandige ander.

Zoals in het voorgaande geschetst, laat kritisch beeldvormingsonderzoek duidelijk zien dat beelden een functie vervullen. Die functie is zelden een zuiver informatieve. Meestal worden beelden mede gestuurd door ideologische behoeften. Dit betekent ook dat het vanzelfsprekend is dat er bijvoorbeeld in Egypte, waar verschillende maatschappelijke stromingen elkaar bestrijden, niet een eenduidig beeld over het Westen kan bestaan. Bestudering van de wijze waarop beelden een discursieve functie vervullen kan ons helpen te begrijpen waar bepaalde beeldvormingen vandaan komen, waarom sommigen bekliven, en anderen verdwijnen.

Noten

- 1 Edward Said, *Orientalism* (herziene editie). New York: Vintage Books, 1994 [1978], p. 50.
- 2 Tamara S. Wagner, ‘Occidentalism. Edward Said’s Legacy for the Occidental Imaginary and its Critique’, in:

- Silvia Nagy-Zekmi (red.), *Paradoxical Citizenship: Edward Said* (pp. 145-154). Lanham: Lexington Books, 2006, p. 145.
- 3 Rida Hilal, *Amirika al-hulm w al-siyasah*. Caïro, 1999, p. 15.
  - 4 Bernard Lewis, ‘The roots of Muslim rage’, *The Atlantic Monthly* 266 (1990), nr. 3, pp. 47-60.